

Genişzolaqlı İnternet elektron dövlətin əsas infrastrukturunu kimi

Rasim Mahmudov

AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
rasimmahmudov@gmail.com

Xülasə— Məqalədə e-dövlətin əsas infrastrukturunu olan genişzolaqlı İnternetin inkişaf perspektivləri araşdırılır. E-dövlətin formalaşdırılması, inkişafı və əhaliyə keyfiyyətli xidmətlərin göstərilməsinin sürətli, təhlükəsiz, əlyətərli İnternetdən bilavasitə asılı olduğu əsaslandırılır. Genişzolaqlı İnternetin ekosistemini təşkil edən infrastruktur və xidmətlər, şəbəkəyə qoşulma qurğuları, proqram və kontent, maliyyələşmə, insan faktoru məsələləri ilə bağlı problemlər və onların həlli yolları göstərilir.

Açar sözlər - e-dövlət, genişzolaqlı İnternet, İnternetin ekosistemi, e-dövlət infrastrukturunu

I. GIRIŞ

İnternet innovasiyaların, iqtisadi artımın, bilik və informasiyanın yayılmasının, xidmətlərin göstərilməsinin güclü və olduqca effektiv vasitəsinə çevrilib. Qlobal şəbəkə dövlət orqanları, biznes sektoru və geniş əhali təbəqələri üçün iqtisadi və sosial üstünlükləri təmin edir.

İnternet infrastrukturuna və xidmətlərinə universal, hər yerdən ədalətli və münasib qiymətlərlə çıxışın təmin edilməsi informasiya cəmiyyətinin əsas vəzifələrindən biri sayılır. Yüksəkkeyfiyyətli genişzolaqlı şəbəkə infrastrukturunun qurulması və onun əsasında təhlükəsiz, ucuz, keyfiyyətli İnternet xidmətlərinin təqdim olunması, əhalinin bu xidmətlərə çıxış imkanlarının yaradılması həmin vəzifədən irəli gələn mühüm məsələlərdir. Müvafiq sahədə bazarın liberallaşdırılması, innovasiyaların stimullaşdırılması, ədalətli rəqabət mühitinin yaradılması bu strateji istiqamətin əsas tərkib hissələrindəndir.

Genişzolaqlı şəbəkə texniki aspektdən “istifadəçilərə xidmət göstərmək üçün istismar edilən infrastruktur”, “İnternet şəbəkəsinə yüksək sürətli qoşulma”, “genişzolaqlı şəbəkə vasitəsilə əlyətərli olan xidmətlər və proqram təminatı” kimi xarakterizə olunur. Ümumiyyətlə, genişzolaqlı termini “informasiyanın ötürülmə sürəti”, yaxud “buraxılış qabiliyyəti” kimi müəyyən edilir. Yəni bir saniyə ərzində şəbəkə vasitəsi ilə ötürülə bilən informasiyanın həcmi kimi qəbul edilir. Beynəlxalq Telekomunikasiya İttifaqının (BTİ) və İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının müəyyən etdiyi normaya görə, 1.5 Mbit/s-dən yüksək sürətə malik olan şəbəkə genişzolaqlı sayılır [1].

İnternetə qoşulmaq hüququ 2011-ci ildə BMT tərəfindən əsas insan hüquqlarının sırasına daxil edilib [2]. Həmçinin bəzi ölkələrin konstitusiyalarında da İnternetə qoşulmaq hüququ artıq əsas insan hüquqlarından biri kimi tanınır.

BTİ-nin qərarına əsasən, 2015-ci ilədək bütün ölkələr genişzolaqlı İnternetin milli inkişaf strategiyası və planını qəbul etməlidirlər. Həmçinin inkişaf etməkdə olan ölkələrə

təvsiyə edilir ki, genişzolaqlı İnternetə daxilolma qiymətləri orta aylıq gəlirlərin 5%-ni keçməsin [3].

Genişzolaqlı İnternet həm də elektron dövlətin əsas infrastrukturunu təşkil edir. Belə ki, elektron dövlət xidmətləri, bu mühitdə dövlət-dövlət, dövlət-vətəndaş və dövlət-biznes münasibətləri İnternet üzərindən həyata keçirilir. Ona görə də effektiv elektron dövlətin qurulması və inkişafı dövlət orqanlarında, biznes və vətəndaş cəmiyyəti qurumlarında, elm, təhsil, səhiyyə və digər sosial obyektlərdə, ölkənin hər bir yaşayış məntəqəsində, hər bir vətəndaşın mənzilində Genişzolaqlı İnternetin təmin olunması vacibdir. Digər tərəfdən, vətəndaşların İnternetdən istifadə etmələri üçün maddi təminat və zəruri biliklərin olması da həlledici əhəmiyyətə malikdir.

Deməli, elektron dövlət infrastrukturunun formalaşdırılması və effektiv fəaliyyətinin təmin edilməsi axımından genişzolaqlı İnternetin təsirlərinin və faydalarının öyrənilməsi, onun ekosisteminin yaradılması, bu sahənin inkişafı ilə bağlı problemlərin aşkarlanması və həlli yollarının təklif edilməsi elmi aktualıq kəsb edir.

II. GENİŞZOLAQLI İNTERNETİN EKOSİSTEMİNİN YARADILMASI MƏSƏLƏLƏRİ

İnfrastruktur və xidmətlər. Genişzolaqlı İnternetin infrastrukturunu informasiyanın ötürülməsi şəbəkəsinin bir neçə səviyyəsindən, daxilolma mexanizmlərindən və son istifadəçilər üçün xidmətlərdən ibarətdir. Genişzolaqlı İnternet əsasında son istifadəçilərin əldə etdikləri xidmətlər bu inteqrasiyalı ekosistemin ayrı-ayrı tərkib hissələrindən ibarət olan həmin infrastruktur vasitəsi ilə həyata keçirilir. Müvafiq xidmətlər müxtəlif qarşılıqlı əlaqədə olan və rəqabət aparən təchizatçı qrupu tərəfindən göstərilir.

Magistral şəbəkələr: genişzolaqlı İnternet çox yüklənmiş marşrutlarda rabitəni təmin etmək üçün fiber-optik kabellərdən istifadə edilən yüksək məhsuldarlıqlı beynəlxalq və milli magistral şəbəkələrin olmasını tələb edir. Bütün genişzolaqlı şəbəkələr və xidmətlər son nəticədə qlobal İnternet şəbəkəsinə, yaxud dövlət və özəl şəbəkələrə qoşulmalıdır. Bu şəbəkələrdə işləmək üçün zəruri olan buraxılış qabiliyyəti istifadəçilərin sayının artmasına uyğun olaraq artmalıdır.

Naqilsiz genişzolaqlı şəbəkə: genişzolaqlı İnternetin qlobal ekspansiyasının əsasında dayanan əsas tendensiya naqilsiz telekommunikasiya xidmətlərinin buraxılış qabiliyyətinin və funksionallığının sürətli və kəskin artmasıdır. Mobil texnologiyalar sahəsində inqilabların əsasında çevik, münasib və azxərclili telefon xidmətlərinin əlyətərli olması dayanır. Mobil xidmətlərin inkişafı, 2G, 3G və 4G texnologiyalarının tətbiqi, həmçinin WiMAX, WiFi kimi naqilsiz rabitənin inkişafı ilə

yanaşı, oxşar tendensiyalar genişzolaqlı rabitənin inkişafında da müşahidə olunur. Bütün dünyada, o cümlədən kəndlərdə genişzolaqlı İnternet istifadəçilərinin sayı müntəzəm olaraq artmaqdadır. Analoji olaraq naqilsiz şəbəkələrin xərc strukturunda da sürətli təkamül prosesi davam edir. Belə ki, innovasiyalar və tələbin artması infrastruktur və xidmətlərin dəyərini aşağı salır. Bəzi hesablamalara görə, yaxın gələcəkdə adi istifadəçi üçün mobil kommunikasiya xidmətlərinin qiyməti ayda 1 dollara qədər düşəcək. Hətta artıq bir çox bazarlarda genişzolaqlı İnternet xidmətlərinin qiyməti ayda 10 dollar təşkil edir [1].

Genişzolaqlı İnternetdən istifadə üçün pərakəndə xidmətlər: Son istifadəçiyə göstərilən genişzolaqlı İnternetə daxilolma, infrastruktur və pərakəndə xidmətlər heç də həmişə vahid sistem şəklində olmur. Xidmətlər bir sıra müxtəlif yönümlü təchizatçılar tərəfindən həyata keçirilir. Xidmət təklifləri nə qədər müxtəlif, fərqli olarsa, genişzolaqlı İnternet bazarı və ekosistemi bir o qədər yaxşı inkişaf edir. Bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrdə, xüsusən də, kənd rayonlarında insanlar genişzolaqlı İnternetə ictimai giriş nöqtələrindən daxil olurlar. İctimai giriş nöqtələrində kompüterdən, İnternetdən, telefondan və digər İKT vasitələrindən və xidmətlərindən pulsuz istifadə mümkündür. Dövlət və ya özəl təşkilatlar tərəfindən maliyyələşdirilən bu cür xidmət mərkəzləri məktəblərdə, poçt şəbəkələrində, kitabxanalarda və digər ictimai yerlərdə fəaliyyət göstərir. Bəzi yaşayış məntəqələrində hamı üçün açıq olan genişzolaqlı İnternet xidmətləri pulsuz naqilsiz rabitə formasında təqdim edilir. Həmin xidmətlər yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən maliyyələşdirilir [4].

İnformasiyanın saxlanması və informasiya mübadiləsi nöqtələri: genişzolaqlı İnternet kontekstində böyükhəcmli rəqəmsal informasiyanın və proqram təminatının saxlanması, habelə onların mübadiləsi ayrıca qüvvələrin (güclərin) və daha böyük investisiyaların olmasını tələb edir. Dövlətə və şirkətlərə nəhəng informasiya bazalarına giriş imkanları, həmçinin informasiyanın ötürülməsi üçün olduqca yüksək buraxılış imkanlarına malik qoşulma, eləcə də, etibarlı və təhlükəsiz enerji mənbələri, bina və verilənlərin mühafizəsi protokolları tələb edilir. Bütövlükdə, bütün dünya üzrə yerləşdirilən bu texniki vasitələr “bulud” adını daşıyır. Bununla yanaşı, istehsal olunan və yerli səviyyədə istifadə edilən informasiya ayrıca bazar çərçivəsində xərc effektivliyini əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldə bilər [5].

Bu cür strategiya daxili informasiyanı milli şəbəkə çərçivəsində, həmçinin yerli informasiya bazalarında saxlamağa imkan verən xüsusi şəbəkə mübadilə nöqtələrinin yaradılması, eləcə də, bulud texnologiyaları ilə iş üzrə yerli mexanizmlər vasitəsilə reallaşdırıla bilər.

Son istifadəçilər üçün İnternet giriş qurğuları. Genişzolaqlı İnternet sahəsindəki inkişaf son istifadəçilərdə ənənəvi telefon rabitəsi üçün zəruri olandan daha mürəkkəb avadanlıqların olmasını tələb edir. Baza şəbəkələrinin və informasiyanın ötürülməsi texnologiyalarının inkişafında olduğu kimi, genişzolaqlı İnternet sahəsində də inqilabi dəyişikliklər son istifadəçilər üçün nəzərdə tutulan qurğular bazarında davam edən kütləvi dəyişikliklərin hesabına sıçrayış

edir. Kompüterlərlə telefonlar arasındakı fərqliliklər artıq tamamilə keçmişdə qalıb. İnternetə və digər qurğulara qoşulmağa, habelə müxtəlif interaktiv funksiyaları yerinə yetirməyə imkan verən istehlak və istehsal təyinatlı intellektual (“ağıllı”) qurğuların çeşidləri sürətlə artmaqdadır.

Smartfonlar və planşet qurğuları avadanlıq bazarında daha dinamik artım nümayiş etdirir. Fərdi və portativ kompüterlər hələlik əvəzolunmazdır, xüsusən də, biznes sahəsində.

Əşyaların İnterneti konsepsiyasının reallaşdırılması müvafiq bazarı daha da zənginləşdirir və daha rəngarəng edə bilər.

Texniki qurğuların müxtəlifliyi artıqca, onların dəyərinin də daim aşağı düşməsi müşahidə olunur. Bu da genişzolaqlı İnternetin xidmətlərindən müxtəlif şəkildə istifadə imkanlarını genişləndirir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin bazarlarında istifadəçilərin çoxu kiçik və qiyməti münasib olan mobil qurğulara üstünlük verirlər. Bununla yanaşı, ofislərdə, məktəblərdə, ictimai giriş nöqtələrində daha etibarlı olan böyük kompüterlərə üstünlük verilir. Bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrdə bu cür qurğuların qiymətlərinin o qədər də əlverişli olmaması yerli genişzolaqlı İnternet bazarlarının inkişafını ləngidir. Müvafiq qurğuların standartlarının sürətlə dəyişməsi və qısa müddətdə mənəvi köhnəlməsi bu problemi daha da dərinləşdirir. Çünki istifadəçilərin çoxu heç də öz qurğularını tez-tez dəyişdirmək və ya modernləşdirmək imkanına malik deyil [4].

Proqram təminatı və kontent. Genişzolaqlı İnternet xidmətlərinin dəyəri və cəlbediciliyi birbaşa proqram təminatından, əməliyyat sistemlərindən, eləcə də kontent təminatından asılıdır. Proqram təminatı və əlverişli informasiyanın həcmi hazırda sürətlə artmaqdadır. Sosial şəbəkələrin sürətlə inkişaf etdiyi bir şəraitdə istifadəçilərin özləri kontentlərinin əsas yaradıcılarına çevrilirlər [1].

Genişzolaqlı İnternet infrastrukturunun maliyyələşdirmə modelləri. Genişzolaqlı İnternet infrastrukturuna müxtəlif maliyyələşdirmə modellərinin tətbiqinə miras qalmış infrastrukturun olması amili təsir edir və bu, dövlətin birbaşa müdaxiləsinin miqyasını müəyyənləşdirir. Son nəticədə, genişzolaqlı İnternetin maliyyələşdirilməsinin əsas hissəsinin özəl mənbələr hesabına təmin olunması zəruridir. Lakin bir çox bazarlar o qədər inkişaf etməyiblər ki, etibarlı maliyyə investisiyaları üçün imkanları təmin etsinlər. Dövlət iki yolla fəaliyyət göstərə bilər: xidmət təchizatçısı kimi bilavasitə bazara daxil ola bilər və sonra özəlləşdirməni həyata keçirə bilər; yaxud bazar üçün stimullaşdırma imkanı yarada bilər və tərəfdaşlıq müqaviləsi bağlamaqla risk payını öz üzərinə götürə bilər [1, 6].

Xüsusi şəbəkə infrastrukturunu idarə edən, investisiya və innovasiya üçün kifayət qədər daxili potensiala malik olan şaquli inteqrasiya olunmuş operatorlar arasında rəqabətin mövcud olduğu yerdə dövlətin və tənzimləyici orqanın rolu ədalətli bazar rəqabəti və düzgün bazar davranışı yaratmaqla, həmçinin ictimai resurslara vaxtında və məqsədyönlü şəkildə daxil olmaq imkanının təmin edilməsi ilə məhdudlaşır. Tənzimləyici orqanlar rəqiblərin infrastruktur obyektlərindən (məsələn, magistral şəbəkələrdən) birgə istifadənin stimullaşdırılmasının təmin edilməsinə məsuliyyət daşımalıdırlar. Bu, qarışıq genişzolaqlı şəbəkə infrastrukturunun dayanıqsızlığı şəraitində yubanma hallarını azaldır.

Əgər özəl investolar bazarı daxil olmağa həvəs göstərmirlərsə, dövlət risk məsuliyyətini öz üzərinə götürə və dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığının iştirakçısı qismində çıxış edə bilər. Bu cür tərəfdaşlıq rabitə şəbəkəsində mühüm mövqə tutan operator, yaxud yeni bazar iştirakçıları tərəfindən də yaradıla bilər.

Yeni Zelandiyada işlənilən hazırlanan tərəfdaşlıq haqqında orijinal müqavilə ilkin olaraq səhmlərin 100% dövlətdə cəmləşməsinə təmin edir. Sonra isə kommersiya tərəfdaşı xidmətlərə olan tələbin artmasına uyğun olaraq tədricən həmin səhmləri almağa başlayır. Nəticədə dövlətin qoyduğu investisiya kapitalı onun özünə qayıdır. Həmin kapitalı isə daha sonra genişzolaqlı şəbəkənin gələcək inkişafına yönəltmək olar [1].

İnsan faktorı. Müxtəlif texniki vasitələr, avadanlıqlar, proqram təminatı və digər komponentlərlə yanaşı, genişzolaqlı İnternetin ekosisteminin daha bir mühüm elementi bütün fəaliyyət sahələrini təmsil edən insanlardır. Buraya istehsal, dövlət qulluğu və s. sahələrdə sırasıyla əməkdaşdan başlamış menecerə qədər olan mütəxəssislər, həmçinin İnternet istifadəçisi kimi çıxış edən hər bir şəxs daxildir. Texniki işçilərin çatışmadığı bazarlarda yüksək texnoloji xidmətlərin (quraşdırma, istismar, texniki dəstək və müştəri xidmətləri) genişləndirilməsi üçün insan resurslarının yetişdirilməsini təmin etmək çox çətindir [4].

Bir sıra istifadəçilər kompüterlə, İnternetlə və digər müasir İKT vasitələri ilə işləyə bilmirlər. Ona görə də yerlərdə müvafiq xidmət təchizatçıları öz fəaliyyətləri daxilində ciddi müştəri dəstəyi əldə etmək, tələbi, satışı stimullaşdırmaq üçün tədris kursları açır, yeni texnologiyaların imkanlarını, onlarla işləmək bacarıqlarını potensial alıcılara öyrədirlər.

III. GENİŞZOLAQLI İNTERNETİN İNKİŞAFI İLƏ BAĞLI ƏSAS PROBLEMLƏR VƏ İMKANLAR

Genişzolaqlı İnternetin inkişafına mane olan bir sıra problemlər mövcuddur. İnfrastruktura kapital qoyuluşunun dəyərinin yüksək olması, maliyyə mexanizmlərinin olmaması və investoların əyalətlərə marağının az olması, gəlirləri və tələbatları aşağı olan istifadəçilərə göstərilən xidmətlərdən yüksək gəlir əldə etmək imkanının az olması bu sahədəki əsas problemlərdəndir. Həmçinin genişzolaqlı İnternetə giriş funksiyasını yerinə yetirən qurğuların adı telefonlarla müqayisədə çox bahalı olması, genişzolaqlı İnternetin imkanlarından istifadə üçün zəruri bilik, bacarıqların yetərli olmaması, bir çox regionlarda əlaqədar infrastrukturun (elektrik enerjisi, yol) inkişaf etməməsi, dövlət qulluqçularının İKT sahəsində peşə hazırlığının və biliklərinin lazımı səviyyədə olmaması, əhəlinin bildiyi dildə kontentin az olması da genişzolaqlı İnternetin inkişafına əngəl olan əsas amillərdəndir [1, 6].

Bu problemlərin həlli məqsədilə dövlət İKT sektorunun maraqlı tərəfləri ilə birlikdə bir sıra strategiya və proqramlar reallaşdırılmalıdır ki, genişzolaqlı İnternetin imkanlarından bərabər səviyyədə istifadə edilsin. Genişzolaqlı İnternetin effektiv tətbiqi, xidmət və imkanlarının inkişafı, ilk növbədə, dövlət tərəfindən yaradılan əlverişli şəraitdən asılıdır. Dövlət tərəfindən bu istiqamətdə görülməli olan işlərə İnternetin

inkişafı sahəsində tənzimləmə və siyasi tədbirləri, sahə strukturu və bazarın stimullaşdırılması üçün tənzimləyici tədbirləri, müxtəlif sahələrin maraqlarının nəzərə alınmasını, genişzolaqlı İnternetin inkişafına dair strategiya və planların hazırlanmasını aid etmək olar.

İnternetin inkişafı ilə bağlı tənzimləmə və siyasi tədbirlər. Dövlət tənzimlənməsi və hüquqi tənzimləmə Genişzolaqlı İnternet bazarının sürətlə dəyişən tempinə uyğunlaşdırılmalıdır. Çünki İKT-nin əhəmiyyətli aspektlərinin tənzimlənməsi üçün işlənilən hazırlanan siyasi, hüquqi mexanizmlər İnternetin xüsusiyyətlərinə uyğun gəlməyə bilər [7].

Normaların razılaşdırılması: Dünya ölkələrinin əksəriyyətində telekommunikasiya sahəsində ayrıca tənzimləyici qurum fəaliyyət göstərir. Həmin qurum tezliklərin lisenziyalaşdırılmasını, iqtisadi tənzimlənməsini və idarə edilməsini həyata keçirir, eyni zamanda, əhəmiyyətli telekommunikasiya operatorlarının müəyyən qrupunu əhatə edir. Bununla yanaşı, genişzolaqlı İnternetlə bağlı olan digər fəaliyyət növləri başqa yayım xidmətləri, normaları ilə tənzimlənilir. Həmin fəaliyyət sahələrinə kabel televiziya, peyk rabitəsi, media kontentinə nəzarət, işgüzar və korporativ qaydalar və bir sıra hüquqi rejimlər aid edilə bilər. Bəzi ölkələrdə KİV-i və ya İKT-ni tənzimləyən vahid qurumlar yaradılır ki, bu cür kəşifən məsələlər həll edilsin. Digər ölkələrdə isə minimal normalar tətbiq edilir ki, vicdanlı rəqabət mühiti yaradılsın. Tətbiq edilən yanaşmalardan asılı olmayaraq, bütün tənzimləmə formalarının doğruluğu nəticələri nəzərə almaq lazımdır.

Bazara girişin asanlaşdırılması: Demək olar ki, genişzolaqlı İnternetin yüksək səviyyəyə çatdığı bütün ölkələrdə İKT bazarının və bu sahədə innovasiyaların inkişafının əsasında stimullaşdırıcı rəqabət mühiti, bazaryönümlü tədbirlərin tətbiqi siyasəti dayanır. Bu cür tədbirlər investolarla və müştərilərə sürətlə dəyişən texnologiyalarla ayaqlaşmağa, yüksək səviyyəli rəqabət xərclərinin aşağı düşməsi hesabına fayda əldə etməyə imkan verir. Hətta kənd rayonlarında kommersiya baxımından rentabelli genişzolaqlı İnternet xidmətlərinin təmin edilməsinə imkan verən mexanizmlər mövcuddur. Beləliklə, genişzolaqlı İnternetin inkişafına yönəlmiş mövcud siyasət bazara daxil olmağı asanlaşdırır və şəbəkə infrastrukturunun qurulması və müvafiq xidmətlərin göstərilməsi sahəsində rəqabət mühiti yaradır.

Buna nail olmaq üçün, ilk növbədə, çoxlu lisenziyaların verilməsi və bunun üçün olduqca açıq rejimin tətbiqi vacibdir. Bu, yeni rəqiblərə investisiya qoymağa və səmərəli fəaliyyət göstərməyə imkan verir. Lisenziyalaşdırma sahəsində bu cür fəaliyyət tezliklərin müxtəlif operatorlar və platformalar (3G və 4G mobil rabitəsi, WiMAX, VSAT və s.) rəqabət və strateji baxımdan düşünülmüş şəkildə paylanmasını nəzərdə tutur. Bir sıra hallarda yeni tezliklərin lisenziyalaşdırma sisteminin olmaması (bu, adətən, Wi-Fi texnologiyası ilə bağlı olur) texnologiyaların daha minimal baryerlərdən keçməklə tətbiqini sürətləndirir [1].

Rəqabət mühitinin təmin edilməsi: Genişzolaqlı İnternet bazarının effektiv inkişafı bütün rəqiblər arasında ədalətli və bərabər imkanların yaradılması şəraitindən asılıdır. Bunun üçün zəruridir ki, yeni telekommunikasiya şəbəkələrində və xidmətlərində mövcud şəbəkələrə ədalətli şərtlərlə qoşula

bilsinlər. Daha geniş mənada, şəbəkələrə effektiv qoşulmanın təmin edilməsi birgə istifadəyə imkan verən tədbirlərlə stimullaşdırıla bilər.

Yerli hakimiyyət orqanlarının funksiyaları və vəzifələri: İKT sahəsində yerli və regional siyasi proqramlar və normativ tələblər bəzən daha çox təsir imkanına malik olur, nəinki milli standartlar. Yerli hakimiyyət orqanları İnternetin inkişafının planlaşdırılmasında, onların tətbiqində öz mühüm töhfələrini verə bilərlər. Kənd rayonlarında İnternetin inkişafının təşviqi baxımından yerli hakimiyyət orqanlarının əsas funksiyaları arasında mühəndis şəbəkələrinin çəkilməsinə razılığın verilməsi, yerli vergilər, e-dövlət xidmətlərinin göstərilməsi və müvafiq infrastrukturun yaradılması, ictimai giriş layihələrində birbaşa iştirak və əhalinin İKT biliklərinin artırılmasına töhvə verilməsini qeyd etmək olar [8].

Sahə strukturu və bazarın stimullaşdırılması üçün tənzimləyici tədbirlər. Telekommunikasiya sahəsinin strukturu hələlik asimmetrikdir: bir tərəfdən, rabitə şəbəkəsində əhəmiyyətli mövqe tutan güclü operator, digər tərəfdən isə, sahə bazarının yeni iştirakçıları qərarlaşır.

Tənzimləyici orqanın əsas vəzifəsi bazara rəqabət dinamikasının gətirilməsidir. Çünki sağlam bazarda rəqiblər öz bizneslərini genişləndirməyə, şaquli inteqrasiyanı gücləndirməyə, daim innovasiyalar tətbiq etməyə, texnologiyaların inkişafına investisiya yatırmaqda davam etməyə, yeni şəbəkə həllərinə nail olmağa meylli olurlar. Güclü rəqabət mühiti hesabına bu cür məqsədlərə nail olmaq bazarı da inkişaf etdirir. Bunun nəticəsində istehlakçılar da fayda əldə edirlər – qiymətə, keyfiyyətə və müxtəlifliyə görə real xidmət seçimi imkanı yaranır [7].

Bir çox ölkələrdə şəbəkəyə daxilolmanın, qoşulmanın və bazar davranışının tənzimlənməsi üçün müəyyən alətlər müstəqil tənzimləyici orqanların idarəçiliyinə verilib. Bəzi ölkələrdə isə davranış kodeksləri və standartlar kimi nisbətən yumşaq tənzimləyici tələblər tətbiq edilir.

Ənənəvi olaraq xidmətlərin göstərilməsi ilə təbii inhisarlar məşğul olub. Ona görə də rəqabət bazarının yaradılması naminə ilkin tənzimləmə cəhdləri müvəffəqiyyət qazanmayıb və inamsızlığa səbəb olub. Rabitə şəbəkəsində əhəmiyyətli mövqe tutan bir çox operatorlar tarixən əldə edilən mövqelərini böyük səylə müdafiə edirdilər və şüurlu şəkildə mühüm yeni investisiyalardan qaçırdılar.

Bunun nəticəsində bəzi ölkələrdə müvafiq sahənin strukturunu yeniləmək məqsədilə şəbəkədə əhəmiyyətli mövqe tutan şirkətlər arasında istismar və ya struktur bölgüsü aparıldı. O cümlədən Böyük Britaniya, Yeni Zelandiya, Sinqapur və Avstraliyada tənzimləmə sisteminin genişlənməsi naminə düşünülmüş siyasi seçim edildi [4].

IV. NƏTİCƏ

Qabaqcıl dünya təcrübəsi göstərir ki, İnternetin genişlənməsi hesabına bütün sahələrdə olduğu kimi, elektron dövlətdə əhəmiyyətli müsbət sosial effekt də müşahidə oluna bilər.

Elektron dövlətin tam bərqərar olması, effektiv fəaliyyət göstərməsi üçün milli səviyyədə genişzolaqlı İnternetin inkişafına dair kompleks strateji proqramlar hazırlanmalı, onun əsasında bütün səlahiyyətli və cavabdeh tərəflərə praktiki yerinə yetirilə bilən vəzifələr qoyulmalı və həyata keçirilməlidir.

Genişzolaqlı İnternetin inkişafı ilə bağlı dəqiq vəzifələr qoyulan və birbaşa dövlət dəstəyi verilən, dəqiq normativ bazaya və tələbin stimullaşdırılması üçün razılaşdırılmış strategiyaya malik milli səviyyədə ardıcıl və kompleks tədbirlər və planlar vətəndaşların elektron dövlətdən səmərəli istifadə etmələri və ondan müsbət effekt əldə etmələri üçün zəruridir.

ƏDƏBİYYAT:

- [1] Editors Kelly T. and Rossotto C.M. *Broadband Strategies Handbook*, International Bank for Reconstruction and Development, 2012, 408 p.
- [2] La Rue F. *Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression*, 2011, 22 p., <http://www.2.ohchr.org>
- [3] ITU calls for broadband Internet access for half the world's population by 2015, <http://www.itu.int/net/itunews/issues/2010/05/12.aspx>
- [4] Доклад Генерального секретаря ООН Пан Ги Муна. Широкополосный доступ к Интернету для инклюзивного цифрового общества, Женева, 2012, 26 с.
- [5] OECD, UNESCO and the Internet Society. *The Relationship Between Local Content, Internet Development, and Access Prices*, OECD Digital Economy Papers No. 217, Paris, 2013, 141 p.
- [6] Cohen E.S. *Broadband Internet: Access, Regulation and Policy*. Nova Publishers, 2008, 150 p.
- [7] Kum H. *Global Broadband Diffusion: Identifying the Factors Affecting a Country's Broadband Deployment and a Government's Role in it*, ProQuest, 2008, 119 p.
- [8] Holznagel B., Picot A., Deckers S., Grove N., Schramm M. *Strategies for Rural Broadband: An economic and legal feasibility analysis*. Springer Science & Business Media, 2010, 271 p